

УДК 340.14

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v107.2025.39>*Д. С. Суханова*

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ПРИНЦИП ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

Постановка проблеми. Верховенство права є основоположною цінністю Європейського Союзу (далі – ЄС). Європейський Союз – один з найбільших зовнішньо-економічних та політичних партнерів України, правову основу відносин з яким з 2014 р. становить Угода про асоціацію, яка передбачає функціонування глибокої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Як наслідок цього – очікується поглиблення політичного та економічного співробітництва, а також транспозиція значного об'єма асquis ЄС в правову систему України. Наша країна неодноразово висловлювала свою зацікавленість щодо вступу до Європейського Союзу. Пріоритет України у цьому зв'язку – асоціація з ЄС, а згодом – і повне членство в ЄС, що знайшло своє підтвердження у численних нормативних документах та політичних заявах, які, зокрема, інтеграцію України до ЄС визначають однією зі стратегічних цілей розвитку держави. Ось чому вивчення принципів права ЄС в Україні набуває не тільки теоретичного, а й практичного значення.

Це також має важливе значення для самого функціонування ЄС, включаючи ефективне застосування права ЄС, належне функціонування внутрішнього ринку, існування зони свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів, підтримання інвестиційно сприятливого середовища, забезпечення надійного фінансового управління коштами ЄС та взаємної довіри.

Сильна культура верховенства права є ключовою для демократичних країн і є центральною у боротьбі з корупцією, захисті академічної свободи та свободи засобів масової інформації, а також просуванні прав людини. У ЄС принцип верховенства права є основоположним для співпраці, і це сприяє підвищенню його глобальної конкурентоспроможності, економічного зростання та соціального добробуту.

Мета статті. Повага до верховенства права сьогодні визнана однією з основних особливостей сучасних держав та пов'язана з концепціями демократії та поваги до основних прав людини. Точне визначення концепції верховенства права є надзвичайно складним завданням, головним чином через те, що різні правові традиції призвели до розбіжностей у розумінні цього поняття серед національних юрисдикцій. Ця стаття має на меті поглибити розуміння поняття та змісту верховенства права як принципа ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У широкому політико-правовому форматі проблема верховенства права досліджувалась, зокрема, у працях А. Дайсі, Ж. Зіллера, Р. Фелона. Серед вітчизняних авторів слід визначити праці В. Авер'янова, С. Головатого, М. Козюбри, А. Пухтецької, П. Рабіновича, С. Скриля, Ю. Тихомирова тощо. Питання визначення суті та змісту принципів

права ЄС досліджували: С. Задорожна, В. Колесніченко, О. Назаренко, Л. Богачова, О. Юхимюк, І. Куровська та інші зарубіжні вчені. Проте питання щодо визначення змісту принципу верховенства права в сучасному суспільстві ХХІ століття потребує детального розгляду, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Виклад основного матеріалу. Принципи права Європейського Союзу виконують важливі завдання в організації та функціонуванні ЄС. Перш за все вони слугують засобом заповнення прогалин в праві ЄС. Самі ж прогалини виникають в силу загальності норм, викладених в договорах про створення та функціонування ЄС. Договір про Європейський Союз [1] та Договір про функціонування Європейського Союзу [2] часто містять загальні категорії, залишаючи можливість заповнення змісту цих категорій Суду справедливості Європейського Союзу.

Повага до верховенства права сьогодні визнана однією з основних рис сучасних держав і, здається, нерозривно пов'язана з концепціями демократії та поваги до основних прав людини [3, с. 3-4]. Як відомо, в Європі та за її межами існує чітка тенденція до використання термінів «правова держава» та «верховенство права» у досить суперечливий та неоднозначний спосіб. Тим не менш, ця термінологічна різниця аж ніяк не випадкова. Навпаки, різниця стосується двох політико-правових традицій, які суттєво відрізняються одна від одної: німецького досвіду другої половини ХІХ століття та того, що вкоренився у політичній та конституційній історії Великої Британії [4, с. 46].

Англійський варіант верховенства права відрізняється від німецької правової держави тим, що поділяє ідею про те, що суверенітет належить парламенту, але претендує на нормативне верховенство останнього тільки над виконавчою владою: враховуючи особливості країн загального права і, зокрема, відсутність писаної Конституції, Суд є основними органами, на які покладено нормативну функцію та захист прав особистості. Це також є причиною того, що, згідно з широко поширеною думкою, різниця між німецькою та англо-американською доктриною верховенства права полягає у тому, що у німецькій правовій традиції доктрина верховенства права міститься в кодифікованому законодавстві, а у англо-американській концепції доктрину верховенства права можна побачити у рішеннях судів [5, с. 61, 63].

У відомому рішенні «Parti ecologiste «Les Verts» v European Parliament» Європейський суд назвав Європейське співтовариство «спільнотою, заснованою на верховенстві права» [6]. На жаль, рішення Суду не пояснило походження та значення верховенства права на рівні Співтовариства; проте очевидно, що Суд опосередковано розглядав його як позитивне благо саме по собі, так і як один із фундаментальних принципів, що лежать в основі всієї конституційної системи Співтовариства [3, с. 6].

Посилання на верховенство права в рішенні Суду ЄС на той час було неприйнятним, враховуючи, що нормативна база ЄС прямо не згадувала про це. На сьогоднішній день, про це чітко вказує стаття 2 Договору про Європейський Союз, де прямо зазначено, що ЄС ґрунтується на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та прав людини [2].

Посилання також можна знайти в преамбулах до Договору та Хартії основних прав ЄС [2]. Нарешті, згідно зі статтею 49 Договору про Європейський Союз, повага до верховенства права є передумовою членства в ЄС [1].

На жаль, така широка підтримка верховенства права не допомогла уточнити нормативну базу та зміст цього принципу в межах ЄС, тим самим надихнувши велику кількість тлумачень з боку авторів юридичних статей. Як уже зазначалося, складність визначення верховенства права є давньою проблемою у всіх нормативних рамках, в яких це поняття визнається в даний час. Однак визначення верховенства права в контексті ЄС видається викликом, пов'язаним з унікальними складнощами, і, як уже згадувалося, вчені, схоже, погоджуються з тим, що верховенство права є загальним принципом права ЄС. Це пов'язано з декількома причинами. По-перше, слід розглянути єдину систему правового порядку ЄС, а також Суду ЄС. Як зауважив Дін Спілманн, «на відміну від Європейського суду з прав людини, Суд ЄС не є міжнародним судом, єдиною метою якого є захист фундаментальних прав – цінностей, які лежать в основі концепції верховенства права. Поставлений на вершину наднаціонального та автономного правового порядку, Суд ЄС має головну функцію забезпечення ефективності та належного функціонування правового порядку ЄС, а також її органів [7, с. 3]. По-друге, хоча Суд ЄС використовував загальні принципи права ЄС від самого початку свого створення, він так і не розробив повноцінного визначення, класифікації чи методології їх визнання. Нарешті, Суд ЄС часто демонстрував «творче ставлення до відкриття загальних принципів», доходячи до того, що дехто вважав його схильним «до сурогатизму законотворчої влади за допомогою «судового законодавства» [7, с. 4].

Таким чином, автори юридичних статей висловлюють дуже різні думки щодо нормативної основи верховенства права. Незважаючи на таке розмаїття думок, дискусія в основному тримається на двох альтернативах, терміни яких можна узагальнити наступним чином.

Пункт 3 статті 6 Договору про Європейський Союз передбачає, що «незаконні права, гарантовані Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і є результатом конституційних традицій, спільних для держав-членів, становлять загальні принципи права Союзу». Маючи це на увазі, деякі автори стверджують, що Союз не може визначати верховенство права в автономний спосіб і був би зобов'язаний поважати його, оскільки це принцип, спільний для держав-членів Союзу» [8, с. 322].

Цікаво, що ті самі автори додають, що ці принципи є «відкритими категоріями» і що «існує помітна різниця в тому, як ці принципи розуміються в різних державах-членах». Дотримуючись цієї лінії міркувань, можна дійти висновку, що Союз має юридичне зобов'язання визначати верховенство права на основі спільного знаменника, який, однак, насправді здається таким, що не існує.

Цілком очікувано, що інші автори відкидають цю тезу і тому стверджують, що існує чітке розмежування між національним і європейським визначенням верховенства права, припускаючи, що «неможливо провести прямі паралелі між національними правовими порядками щодо точного значення верховенства права, якого дотримується кожна система» [8, с. 14].

Робота щодо визначення верховенства права як принципу, спільного для внутрішніх правових порядків держав-членів ЄС як автономного, також відображена в неоднозначності, що використовується інститутами ЄС при зверненні до цього поняття. У цьому контексті можна розглянути рамки верховенства права ЄС, вперше прийняті Комісією у 2014 році як відповідь на «кризові події в деяких країнах ЄС, які виявили системні загрози верховенству права». У Повідомленні Європейському Парламенту Комісія назвала верховенство права «одним із основоположних принципів, що впливають із спільних конституційних традицій усіх держав-членів ЄС, і, як таку, однією з головних цінностей, на яких ґрунтується Союз» [3, с.9]. Аналогічно у Повідомленні 2019 року під назвою «Подальше зміцнення верховенства права в Союзі. Стан справ та можливі подальші кроки», Комісія назвала верховенство права «однією з основоположних цінностей Європейського Союзу, а також відображенням нашої спільної ідентичності та спільної конституційної традиції».

Не випадково деякі автори розвинули третю тезу щодо нормативної основи верховенства права, яка фактично суперечить двом протилежним їй вже обговорюваним розумінням. Вони стверджують, що між державами-членами ЄС існує певний консенсус щодо основного значення принципу верховенства права, який, таким чином, може становити спільний принцип цих держав. Це не означає, що верховенство права має застосовуватися на рівні ЄС у суворій відповідності до національних розуміння того ж принципу, оскільки вони визнають, що верховенство права ЄС має ширшу сферу застосування, ніж національний еквівалент [3, с. 10].

Як уже зазначалося, той факт, що верховенство права є автономним принципом ЄС і що серед національних юрисдикцій держав-членів не можна знайти спільного знаменника, означає, що зміст і сфера застосування цього принципу можуть формуватися інституціями ЄС, враховуючи особливості правового порядку ЄС. Як показує практика інституцій ЄС та судова практика Суду ЄС, останній відіграє провідну роль у виконанні цього завдання, і робить це переважно за рахунок використання принципу верховенства права для забезпечення ефективності, автономності та верховенства права ЄС.

В контексті викладеного деякі автори попереджають про ризики, які може становити таке судове «відкриття» принципів: з огляду на гнучкість концепції верховенства права, її надмірне використання може бути сприйняте державами-членами як втручання в їхні конституційні питання [7, с. 8].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Верховенство права в Європейському Союзі виступає одним із ключових принципів його існування та розвитку, що забезпечує єдність правового простору, ефективність інтеграційних процесів і гарантії захисту прав людини. Таким чином, верховенство права в ЄС є не лише юридичною вимогою, а й онтологічною основою інтеграційного процесу, яка визначає баланс між наднаціональним і національним правопорядками, легітимізує діяльність інституцій Союзу та водночас виступає критерієм оцінки демократичності держав-членів. Принцип верховенства права є й фундаментальною цінністю ЄС, що визначає його ідентичність і забезпечує баланс між інтеграційними інтересами та національним суверенітетом. Воно виступає критерієм демо-

кратичності, стабільності та легітимності ЄС, а також інструментом впливу на держави-члени та країни-кандидати.

Література

1. Договір про Європейський Союз від 7 лютого 1992 р. Режим доступу: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
2. Договір про функціонування Європейського Союзу URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.
3. Fulvio Maria Palombino and Giuliana Lampo. The rule of law as a principle of the European Union: a concept in search of its definition. 18 Jul 2023. pp 2-17. URL: <https://www.elgaronline.com/edcollchap/book/9781035312320/book-part-9781035312320-9.xml>
4. Chesterman Simon. «Rule of Law» in Max Planck Encyclopedia and Equitable Principle and the Fabric of General Principles July 2007. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1676?prd=EPIL>
5. Dmitry Dedov. «The Rule of Law and Legal State Doctrines as a Methodology of the Philosophy of Law» in James R Silkenat and others (eds), The Legal Doctrines of the Rule of Law and the Legal State (Rechtsstaat) (Springer 2014), pp 61–69.
6. Рішення Суду ЄС від 23 квітня 1986 у справі «Parti ecologiste “Les Verts” v European Parliament», Judgment of the Court of 23 April 1986, Case 294/83. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61983CJ0294>. Рішення Суду ЄС від 15 липня 1964 року в справі N 6/64 Costa v. E.N.E.L. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61964CJ0006>
7. Dean Spielmann. The Rule of Law Principle in the Jurisprudence of the Court of Justice of the European Union' in Mari a Elo segui and others (eds), The Rule of Law in Europe. Recent Challenges and Judicial Responses (Springer 2021) pp 3-20. URL: https://www.researchgate.net/publication/351012227_The_Rule_of_Law_Principle_in_the_Jurisprudence_of_the_Court_of_Justice_of_the_European_Union
8. Amaryllis Verhoeven. The European Union in Search of a Democratic and Constitutional Theory. Kluwer Law International 2002. 401p. URL: <https://scispace.com/pdf/the-european-union-in-search-of-a-democratic-and-3zwwytpxkj.pdf>

Анотація

Суханова Д. С. Верховенство права як принцип європейського союзу: поняття та зміст. – Стаття.

У статті досліджено верховенство права як принцип Європейського Союзу. Повага до верховенства права сьогодні визнана однією з основних особливостей сучасних держав та пов'язана з концепціями демократії та поваги до основних прав людини.

Точне визначення концепції верховенства права є надзвичайно складним завданням, головним чином через те, що різні правові традиції призвели до розбіжностей у розумінні цього поняття серед національних юрисдикцій. У контексті Європейського Союзу це завдання постає ще складнішим з огляду на особливості ЄС як автономного правового порядку, які роблять його досить унікальною міжнародною організацією. Насправді, хоча безсумнівною є той факт, що верховенство права вже давно є одним із загальних принципів ЄС, тобто неписані норми, що мають ранг вище, ніж вторинні джерела права ЄС, і як такі відіграють вирішальну роль у формуванні нормативної бази ЄС, залишається питання про те, чи може це поняття бути чітко визначене, незважаючи на його внутрішню складність, і хто має право його визначати. Це також має важливе значення для самого функціонування ЄС, включаючи ефективне застосування права ЄС, належне функціонування внутрішнього ринку, існування зони свободи, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів, підтримання інвестиційно сприятливого середовища, забезпечення надійного фінансового управління коштами ЄС та взаємної довіри.

Сильна культура верховенства права є ключовою для демократичних країн і є центральною у боротьбі з корупцією, захисті академічної свободи та свободи засобів масової інформації, а також просуванні прав людини. У ЄС принцип верховенства права є основоположним для співпраці, і це сприяє підвищенню його глобальної конкурентоспроможності, економічного зростання та соціального добробуту. Верховенство права є автономним принципом ЄС і що серед національних юрисдикцій держав-членів не можна знайти спільного знаменника, означає, що зміст і сфера застосування цього принципу можуть формуватися інституціями ЄС, враховуючи особливості правового порядку ЄС. Як показує практика інституцій ЄС та судова практика Суду ЄС, останній відіграє провідну роль у вико-

нанні цього завдання, і робить це переважно за рахунок використання принципу верховенства права для забезпечення ефективності, автономності та верховенства права ЄС.

Ключові слова: Європейський Союз, Європейський суд з прав людини, Суд Європейського Союзу, принципи Європейського Союзу, загальні принципи міжнародного права.

Summary

Sukhanova D. S. The rule of law as a principle of the European Union: concept and content. – Article.

The article examines the rule of law as a principle of the European Union. The respect for the rule of law is today recognized as one of the main features of modern States and appears to be inextricably linked to the concepts of democracy and respect for fundamental human rights. The rule of law is one amongst a number of principles that are together regarded as under-girding the EU polity and common to the EU Member States.

To precisely define the concept of rule of law is an incredibly challenging task, mostly due to the fact that different legal traditions have resulted in different understandings of it among national jurisdictions. Within the context of the European Union (EU), this task appears to be an even more difficult one, on account of the peculiarities of the EU as an autonomous legal order, which render it a rather unique international organization. Actually, albeit it is unquestionable that the rule of law has long been one of the general principles of the EU, i.e., unwritten norms having a rank higher than secondary sources of EU law, and as such plays a crucial role in shaping the EU normative framework, the question remains as to whether this concept may be clearly defined, despite its intrinsic complexity, and who is entitled to define it. An attempt at distinguishing between the conventional and distinctive features of the EU rule of law is made. This paper first asserts that the rule of law can be accurately described as a «common principle». This paper suggests that similarly to national experiences, the EU rule of law has progressively and rightfully become a dominant organizational paradigm, a multifaceted legal principle with formal and substantive elements which nonetheless lacks «full» justiciability. The fact that the rule of law is an autonomous principle of the EU and that no common denominator can be found among the national jurisdictions of the Member States means that the content and scope of this principle can be shaped by the EU institutions, taking into account the specificities of the EU legal order. As the practice of the EU institutions and the case-law of the Court of Justice of the EU show, the latter plays a leading role in fulfilling this task, and does so mainly by using the principle of the rule of law to ensure the effectiveness, autonomy and supremacy of EU law.

Key words: European Union, European Court of Human Right, Court of Justice of the European Union, the principles of the European Union, the general principles of international law.

Дата надходження статті: 26.09.2025

Дата прийняття статті: 22.10.2025

Дата публікації: 27.11.2025